

KASTEEL KATERN

Mei 2009 ■ jaargang 11 ■ nummer 25

SPECIALE EDITIE

Dag van het Kasteel
1 juni 2009

Periodiek van de Nederlandse Kastelenstichting

COLOFON

Kasteelkatern is een uitgave van de Nederlandse Kastelenstichting en verschijnt 3 keer per jaar.

Redactieadres Kasteelkatern
Nederlandse Kastelenstichting
Markt 24
3961 BC Wijk bij Duurstede
T 0343-578995
F 0343-591403
E info@kastelen.nl
I www.kastelen.nl

Eindredacteur
drs. F. Vogelzang

Redactie
mevr. drs. J.M.M. Wielinga
mevr. drs. L.D. Wessels

Aan dit nummer werkten mee
mevr. drs. M. van Damme
dr. E. Koldewij
mevr. C. E. van Rappard-Boon

Omslag: Toegangspoort Endegeest.
Foto: Peter van den Broek.

Ontwerp: Nika Grafische Vormgeving
Vormgeving: Alphons te Beek

Druk: InGraMedia, Lelystad
Oplage 3000

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn.

Kasteelkatern is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting.

U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

De uiterste datum voor het opleveren van kopij voor het volgende nummer is: 1 augustus 2009.

De volgende uitgave van Kasteelkatern verschijnt in september 2009.

VAN DE REDACTIE

Dag van het kasteel 2009

In 2008 organiseerde de Nederlandse Kastelenstichting voor het eerst een landelijke Dag van het Kasteel. Tienduizenden mensen trokken er op uit om kastelen, buitenplaatsen en parken te bezoeken. Het was natuurlijk prachtig weer, maar kastelen blijken nog immer een groot publiek aan te spreken. Reden genoeg om dit jaar opnieuw een Dag van het Kasteel te organiseren. De Dag van 2009 heeft als thema: het historisch interieur. Om u alvast in de stemming te brengen is ook Kasteelkatern aan het interieur van kastelen en buitenplaatsen gewijd.

Op 1 juni, Tweede Pinksterdag, vindt dit jaar de Dag van het Kasteel plaats. Om echter nog meer mogelijkheden te bieden om kastelen te bezoeken, zijn ook in de dagen er voor en erna op verschillende plaatsen activiteiten georganiseerd. Zo doende krijgen bezoekers meer kansen om hun excursies te plannen en meer kastelen en buitenplaatsen de gelegenheid om deel te nemen. Bij het ter perse gaan van dit Kasteelkatern hadden zich al ruim 80 kastelen aangemeld. In bijna alle provincies zijn er landhuizen en kastelen die hun deuren openen. Bekende kastelen doen mee, zoals het Muiderslot, Huis Doorn of Kasteel Hoensbroek, maar ook gebouwen die veel minder vaak open zijn, zoals het kasteel van Woerden of de toren van kasteel Onsenoort in Noord-Brabant. U vindt het volledige programma op www.kastelen.nl.

Bijzondere activiteiten

Jong en oud, leek en deskundige, iedereen is welkom een kijkje te nemen in het historisch interieur waar dat mogelijk is, of een bezoek te brengen aan exterieur, bijgebouwen en de tuinen van kastelen, ruïnes en buitenplaatsen. Living History brengt de belevenis van de geschiedenis nog dichterbij met spektakel, demonstraties en muziek. Op verschillende locaties zijn

er gidsen, bijzondere exposities of kunnen bezoekers met een speciale rondleiding mee.

Het historisch interieur

Het imposante uiterlijk van kastelen of de sierlijke vormen van buitenplaatsen spreken tot de verbeelding. Nog intenser wordt de bezoeker ondergedompeld in een andere tijd, als ook het historisch interieur bewaard is gebleven. Dat blijkt echter op vele plaatsen verloren te zijn gegaan of onder druk te staan. In veel kastelen wordt gewoond of gewerkt, en dat stelt zo zijn eisen aan de inrichting. Ook zijn de roerende goederen in de loop van de eeuwen verspreid geraakt of door de tand des tijds ernstig aangetast. Het is van groot belang onze bescherming ook uit te breiden tot het historisch interieur. Aan dat interieur besteden de bijdragen in dit nummer van Kasteelkatern uitgebreid aandacht. We hopen zo niet alleen een lans te breken voor het behoud van het belangwekkende roerende cultureel erfgoed, maar ook de bezoeker van de Dag van het Kasteel in de stemming te brengen en wat achtergrondinformatie te bieden.

Petite histoire

Aandacht voor het historische interieur van kastelen en buitenplaatsen voorziet in een grote behoefte van bezoekers. Wie wil er niet eens een kijkje binnen nemen en zodoende de petite histoire van de (vroegere) adellijke bewonersgeschiedenis met alle zintuigen ervaren? De geschiedenis van ons koningshuis is te vinden in Paleis Het Loo en het Kasteel van Breda. Hoe leefde Belle van Zuylen? Kom maar kijken op Slot Zuylen! In Kasteel De Haar is het vrijwel laatste complete interieur te zien van de beroemde architect Pierre Cuypers. Breng aandacht en oog voor detail mee!

ESTAFETTESCOLUMN

A room of one's own?

Voor veel zaken die wij belangrijk vinden kent Nederland complexe en fijnmazige regelgeving. Dat is zeker ook zo voor het behoud van cultureel erfgoed. Voor gebouwen kennen wij de Monumentenwet, voor belangrijke voorwerpen en verzamelingen bestaat sinds 1985 de Wet tot behoud van cultuurbezit en voor de bescherming van natuur in historische parken en tuinen bestaan verschillende diverse wetten waaronder - voor het behoud van cultuurhistorisch belangrijk groen - de Natuurschoonwet. Al deze wetten kennen weer verdere vertakkingen in regelingen en subsidiestelsels. Dwarsverbanden - laat staan samenhang - zijn meestal ver te zoeken.

Dat gebrek aan samenhang in regelgeving komt voort uit de verkokering van ons stelsel. Maar het werkt ook sterk in de hand dat er een scheiding is in de verschillende visies op onroerend, roerend en groen erfgoed die blijft voortduren. Dit komt sterk tot uiting bij het behoud van historische buitenplaatsen en kastelen: daar wordt door verschillende instanties op een uiteenlopende wijze behoud, beheer en restauratie bekeken, beoordeeld en beadviseerd. Bemoeit de ene keer de Rijksoverheid zich met de historische authenticiteit van ramen en deuren van het gebouw, zo kunnen kort daarop gemeentelijke autoriteiten iets geheel anders eisen in verband met brand- of braakveiligheid. De eigenaar zelf kan ondertussen wél stoeltjes die zijn ontworpen bij de betimmeringen van zijn achttiende-

eeuwse interieur onbekommerd meegeven aan zijn dochter voor gebruik op haar studentenkamer. Het roerende gedeelte van een beschermd pand kent immers nauwelijks bescherming. Slechts in een zeer beperkt aantal gevallen is de Wet tot behoud van cultuurbezit van toepassing. En die verbiedt verkoop naar het buitenland maar zegt niets over verplaatsing van beschermde voorwerpen, zolang ze maar in Nederland blijven.

Deze veronachtzaming van samenhang tussen roerend en onroerend is iets typisch Nederlands. In de ons omringende landen België, Frankrijk, Engeland bestaan subsidieregels en wetgeving die rekening houden met de coherentie van historische ensembles. Is in Nederland de musealisering van de samenleving al zover voortgeschreden dat dit allemaal losse eenheden in de catalogus van de Collectie Nederland zijn geworden? En dat wij ze dus net zo makkelijk verplaatsen als wij dat met museale voorwerpen doen in het kader van collectiemobiliteit? De verhalende context bepaalt minstens even zeer de historische waarde van gebouw, bewoners, inventaris en tuinen en parken. Misschien laten we ons teveel bepalen door het verleden, waarin patriciërs hun inboedels zomers van het grachtenpand verhuisden naar hun buitenplaatsen en waarin erfenissen zorgvuldig werden verdeeld over alle erfgenamen, zodat iedereen evenveel bordjes kreeg uit hetzelfde servies. Nog iets anders speelt mee: bescherming van roerend erfgoed vindt de overheid een te diep ingrijpen in het particuliere eigendom en de vrijheid van handelen van de bezitter daarvan. Zij hecht er kennelijk aan dat wij ongestoord kunnen omgaan met onze 'eigen kamer'. Maar waar wij het normaal vinden dat wij voor het omhakken van een boom in onze eigen achtertuin een kapvergunning moeten aanvragen, daar zou een verplaatsingsvergunning voor onze belangrijkste interieurs toch tot de mogelijkheden moeten behoren? Er lijkt een voorzichtige kentering zichtbaar. In 2003 verscheen over de bescherming van het historisch interieur het rapport 'Van fragment tot samenhang', geschreven door een aantal rijksdiensten. Ook de Raad voor Cultuur heeft al meermalen de Minister geadviseerd iets te doen aan de 'ensembleproblematiek'. In de huidige aanzet voor de modernisering van de Monumentenzorg lijkt er dan ook een voorzichtige aanzet te zijn om deze problematiek aan te pakken. Maar daarvoor dient wel iedereen: overheden, diensten, stichtingen, kerkelijke en particuliere eigenaren ervan doordrongen te zijn dat sommige 'eigen kamers' inmiddels tot ons collectief cultureel bezit zijn gaan behoren.

Charlotte E. van Rappard-Boon

Vorige pagina: Eetzaal van Huis Doorn.

KASTEELN BUITENPLAATSEN TUINEN EN PARKEN VAN NEDERLAND

VIER HONDERD EN ZEVENTIG
AFBEELDINGEN
MET TEKST VAN H. JONGSMA

MONUMENTALE KASTEELINTERIEURS

door Eloy Koldewey

AMSTERDAM
SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL
(K. GROENDEK. EN PAUL. NIPHOFF)

Onze kennis over interieurs in kastelen en buitenplaatsen is met name gebaseerd op wat er nog fysiek is overgeleverd. Historische beschrijvingen zijn zeldzaam, boedelinventarissen geven wel een opsomming van wat er op een bepaald moment aanwezig was, maar spreken niet erg tot de verbeelding. Het is zeker geen understatement om te zeggen dat zonder de nog bestaande interieurs van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen er geen compleet beeld van de stilistische en technische ontwikkelingen van de laatste vier à vijf eeuwen gegeven kan worden.

Eloy Koldewey is Interieurspecialist, en werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel erfgoed

Familiehuizen

'Nu zagen wij het slot, dat in een brede gracht ligt, een grote binnenplaats heeft, kamers met stenen en gladhouten vloeren en ontelbare logeervertrekken, volgehangen met familieportretten uit de vijftiende eeuw. De grote zaal is met rozerode gordijnen behangen, het plafond is van het huis Saxenburg in Amsterdam hierheen gebracht.'

Dit soort interieurbeschrijvingen van kastelen en buitenplaatsen zijn slechts mondjesmaat overgeleverd. Deze is op 29 mei 1823 door Jacob van Lennep op papier gezet, nadat hij samen met zijn studievriend Dirk van Hogendorp in het Noord-Hollandse dorp Ilpendam kasteel Ilpenstein van Christina Elisabeth de Graeff had bezocht. Dit vroeg zeventiende-eeuwse kasteel was in 1678 in handen gekomen van de familie De Graeff, die er vervolgens twee eeuwen woonde. Na het overlijden van weduwe De Graeff in 1872 is dit kasteel verkocht en afgebroken.

In de loop der tijd is een aanzienlijk gedeelte van de kastelen en buitenplaatsen door de families, die daar vanouds woonden, verlaten. In Friesland bijvoorbeeld zijn in de achttiende eeuw talloze states vrijgekomen en veel daarvan zijn vervolgens afgebroken. In de twintigste eeuw, tijdens het interbellum, maar vooral in de jaren zestig en zeventig, zijn vele huizen van de hand gedaan. Het precieze aantal herbestemde huizen is niet bekend, maar zeker is dat het een aanzienlijk percentage betreft. De nieuwe eigenaren blijken zeer uiteenlopende partijen te zijn: nationale en lokale overheden, natuurbeschermingsorganisaties, provinciale kastelenstichtingen, bedrijven, beleggingsmaatschappijen en gelukkig ook diverse gefortuneerde particulieren. Het aantal huizen dat al vele eeuwen of meerdere decennia in handen van dezelfde familie is, behoort inmiddels tot een kleine minderheid. Vast staat dat deze bescheiden groep geleidelijk maar zeker kleiner wordt. Wanneer de traditionele bewoners het familiehuis definitief verlaten, is dat vanuit cultuurhistorisch oogpunt iedere keer een groot verlies. Maar het verlies is nog

Linksboven: Titelblad van deel 1 van de driedelige serie *Kasteelen, buitenplaatsen, tuinen en parken van Nederland* van H. Jongsma en A. Loosjes (Amsterdam 1912-1922).

Rechtsboven: Het huis Ilpenstein, een van de weinige huizen waarvan het interieur in het verleden is beschreven. Tekening J.F. Christ, P. Lauters, lithografie C.A. Vieweg (ca. 1840). Collectie NKS.

Rechts: Kasteel Biljoen bij Velp. Ansichtkaart collectie NKS.

ingrijpender: vaak valt op die momenten ook het landgoed uit elkaar en bijna altijd verdwijnen dan ook de historische, soms zeer bijzondere en fraaie inboedels uit de voorouderlijke huizen. Daarmee wordt het interieur van deze locaties onherstelbaar aangetast. Objecten vererfd van ouders en (over)grootouders die generaties lang hun plaats hadden, raken verspreid, in het gunstigste geval over de directe familie. Dat deze objecten daarmee een gedeelte van hun cultuurhistorische waarde verliezen, is evident.

Nieuwe eigenaars, ander gebruik

Ook het afgelopen decennium zijn van enkele kastelen, buitenplaatsen en een paleis de eigenaren dan wel de bewoners verhuisd of overleden. Zo is in 1999 in Zevenaar huis Babberich, ook wel bekend als kasteel Halsaf, door de familie De Nerée tot Babberich aan derden verkocht. De collectie familieportretten, de zogeheten *Ahnengalerie*, is twee jaar later via één van de Amsterdamse veilinghuizen te gelde gemaakt en daarmee uiteen geraakt.

Kasteel de Keukenhof te Lisse, waar al vele jaren de befaamde bloemententoonstelling wordt gehouden, is in augustus 2003 na het overlijden van de eigenaar, graaf J.C.E. van Lynden, in handen gekomen van Stichting Kasteel Keukenhof. Deze stichting beheert het nog resterende gedeelte van de roerende collectie, evenals het huis dat deels is gemusealiseerd maar ook zakelijk wordt geëxploiteerd.

In 2004 overleden enkele maanden na elkaar prinses Juliana en prins Bernhard. Daardoor verloor Paleis Soestdijk zowel haar woonfunctie als haar vooraanstaande rol in de Nederlandse samenleving. Op dit moment wordt in opdracht van de Rijksgebouwendienst een toekomstvisie ontwikkeld voor dit bijzondere en zeer kwetsbare paleis met haar uitzonderlijke interieur. Als tussentijdse oplossing is in 2006 een gedeelte van het paleis voor het publiek opengesteld, een functie die

tot en met 2010 voortgezet zal worden. In 2007 is met het kinderloos overlijden van mevrouw Snethlage-Van Foreest een einde gekomen aan de continue bewoning vanaf de zeventiende eeuw door de familie Van Foreest van de buitenplaats Huis Nijenburg te Heiloo. Het huis en landgoed waren al in 1928 en 1966 in twee tranches overgedragen aan Vereniging Natuurmonumenten. Deze vereniging heeft in 2004 het huis en bijbehorende koetshuis in erfpacht overgedragen aan Vereniging Hendrick de Keyser. De inboedel uit het huis is onder de neven en nichten verdeeld. Alleen de familieportretten, het archief en het befaamde achttiende-eeuwse poppenhuis, die al eerder waren ondergebracht in de familiestichting Van Foreest, zijn samen bewaard gebleven. Het is de bedoeling dat een gedeelte van deze objecten, na restauratie van het huis, naar Nijenburg zullen terugkeren. Het huis zal overigens in enkele appartementen worden opgesplitst.

Een ander voorbeeld is Huis Biljoen te Velp. In 2006 overleden de eigenaren, het kinderloze echtpaar Lüps-de Blocq van Scheltinga. De inboedel is vervolgens deels onder de familie verdeeld en deels verkocht. Het kasteel en landgoed konden in januari 2009 door het Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen worden aangekocht, waardoor de eenheid van huis en omliggende terreinen voor de toekomst is veiliggesteld. De unieke, voor de grote zaal vervaardigde meubilering, is separaat door de nieuwe eigenaar aangekocht en zal daardoor voor het huis behouden blijven.

Ongetwijfeld zijn er naast deze vijf voorbeelden nog andere voorbeelden van herbestemmingen gedurende het afgelopen decennium te vinden. Huis Trompenburg te 's Graveland is er daar één daarvan. Dit huis dat gedurende de afgelopen eeuwen diverse keren van eigenaar en bewoners is gewisseld, is sinds 2006 in gebruik door het Rijksmuseum te Amsterdam.

Gelukkig staan er op diverse plaatsen in ons land nog familiekastelen en buitenplaatsen mét historische interieurs en bijzondere objecten, ofwel roerende interieuronderdelen. Een groot aantal hiervan is vanuit interieurhistorisch oogpunt interessant en/of belangrijk. Voor menig kasteel eigenaar, kastelenkenner en -liefhebber klinkt dit wellicht als een open deur, maar er zijn helaas ook talloze kastelen en buitenplaatsen waar op interieurgebied weinig eer meer te behalen is.

Het belang van kasteelinterieurs

Voor de Nederlandse interieurgeschiedenis en de kennis daarover zijn de interieurs van kastelen en buitenplaatsen essentieel. Bij de voorbereidingen voor de publicatie *Leven in toen. Het Nederlandse woonhuis-interieur 1600-1900* (Zwolle 2001) bleek al snel dat dit project niet mogelijk was zonder de kastelen, buitenplaatsen en paleizen erbij te betrekken. Aanvankelijk zou dit project zich tot het burgerinterieur beperken, het eindresultaat leert echter dat bijna een derde deel van de geselecteerde locaties tot de categorie van kastelen en buitenplaatsen gerekend moet worden. Ook in het vrijwel gelijktijdig verschenen boek *Het Nederlands interieur in beeld, 1600-1900* (Zwolle 2001) spelen de

Boven: De bovengalerij van kasteel Amerongen, opname 2001. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Louis Lemaire.

Rechts: De bovengalerij van kasteel Amerongen, opname omstreeks 1912. Foto uit Jongsma & Loosjes.

Volgende pagina: De grote salon van kasteel Heeze, opname 2001. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Theo Baart.

kasteel-, buitenplaats- en paleisinterieurs eveneens een essentiële rol.

Juist bij kastelen en buitenplaatsen is een bovengemiddeld aantal vertrekken te vinden waar de tijd min of meer heeft stilgestaan. De interieurs hiervan steken kwalitatief met kop en schouder uit boven de interieurs van de andere gebouwcategorieën. De nimmer aflatende drang voor verandering, vernieuwing en modernisering heeft er voor gezorgd dat er van burgerwoninghuizen binnen en buiten de bebouwde kom beduidend minder interieurs in hun oorspronkelijke of redelijk complete toestand bewaard zijn gebleven, zeker als daarbij ook de roerende voorwerpen worden betrokken. Gave Nederlandse empire-interieurs bijvoorbeeld zijn nauwelijks bewaard gebleven, ook al is dat een belangrijke en dominante stijlfase. De weinige empire-interieurs die er nog zijn, bevinden zich voornamelijk in kastelen en paleizen. Deze zijn daardoor een onmisbare schakel binnen het Nederlandse gebouwde erfgoed.

Interieurensembles

Een nauwelijks op waarde te schatten visuele bron voor de kennis van de interieurs in kastelen en buitenplaatsen is de driedelige serie *Kasteelen, buitenplaatsen, tuinen en parken van Nederland* van H. Jongsma en A. Loosjes (Amsterdam 1912-1922). Hoewel de antiquarische prijs hiervan het tegendeel lijkt aan te geven – als zij op de markt komen valt de prijs hiervan alleszins mee –, blijkt deze monumentale serie van bijna een eeuw oud in veel gevallen een belangrijke, unieke en onmisbare bron van kennis te zijn. Door de hoge kwaliteit van deze uitgave en de daarin afgebeelde foto's, waarvan talloze interieuroptnamen, is het openslaan hiervan voor menig kastelenliefhebber, architectuur- en interieurhistoricus keer op keer een waar genot.

Ongeveer negentig jaar na uitgave lijken de in deze boeken opgenomen 'huisportretten' nog altijd actueel en mede daardoor zeer waardevol te zijn. Maar het doorbladeren ervan leert al snel dat ook hier de tijd niet stil heeft gestaan. De openingsplaat van deel I, de indrukwekkende gravure van paleis Het Loo door Romeijn de Hooghe uit 1698, was voor Jongsma en Loosjes – net zoals voor ons – een afbeelding uit een lang vervlogen tijd. Maar deze afbeelding is een uitzondering. Het merendeel van de afbeeldingen was voor de auteurs actueel, zoals blijkt uit de laatste afbeelding in ditzelfde deel: een toen recent gemaakte foto van een tiental oude vrouwen in klederdracht op de binnenplaats van het Poptaslot.

Analyse van de bijna tweehonderd door Jongsma en Loosjes beschreven kastelen en buitenplaatsen leert dat een groot aantal hiervan inmiddels via verkoop van eigenaar is gewisseld. Nog slechts ongeveer een derde deel heeft een woonbestemming, de overige – een zeer aanzienlijk percentage! – zijn inmiddels herbestemd als kantoor, hotel, conferentieoord, jeugdherberg of horecagelegenheid, en een aanmerkelijk gedeelte, een 40-tal, heeft een museale functie gekregen. Jongsma en Loosjes zijn dus daadwerkelijk een unieke bron.

Dit proces van herbestemming van oude familiehuizen is nog altijd niet tot stilstand gekomen, zoals blijkt uit de zes eerder genoemde voorbeelden die gedurende het afgelopen decennium hun oorspronkelijke bewoners hebben verloren. Deze enigszins trieste constatering maakt duidelijk dat de herbestemming van kastelen en buitenplaatsen, die in de twintigste eeuw zo bepalend is geweest, in de eenentwintigste eeuw gewoon doorgaat. Kenners van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen kunnen zonder al te veel problemen één of meer voorbeelden noemen waar door een komende generatiewisseling herbestemming in het verschiet ligt.

Heeft interieurgeschiedenis toekomst?

Voor de Nederlandse interieurgeschiedenis is deze onafwendbare ontwikkeling rampzalig. Dit specialistische en jonge kennisdomein heeft door de snelle maatschappelijke ontwikkelingen nauwelijks kans om wortel te schieten. Met slechts 2,2 fte professioneel aangestelde interieurhistorici in geheel Nederland en slechts enkele gespecialiseerde freelancers, is er nauwelijks tijd en mankracht beschikbaar om de bestaande en bedreigde interieurs te documenteren, laat staan diepgaand te onderzoeken en analyseren. Hierbij laten de universiteiten overigens geheel verstek gaan, een full- of parttime aangestelde specialist op het gebied van het historisch interieur zal daar tevergeefs gezocht worden. Enkele docenten gespecialiseerd op kunst-

nijverheid of erfgoedstudies in brede zin hebben dit onderwerp deels in hun vakgebied geïntegreerd. Dat daarmee de interieurgeschiedenis en een volwaardige aandacht voor interieurs niet tot volle bloei zal kunnen komen, moge duidelijk zijn.

Dit gebrek aan professionele aandacht geldt overigens niet alleen voor de interieurs van kastelen en buitenplaatsen, maar ook voor die van andere gebouwcategorieën, waaronder religieus erfgoed en bestuursgebouwen. Ook hier is herbestemming al geruime tijd aan de orde van de dag en ook daar zet het zich in rap tempo door. Evenals bij de kastelen en buitenplaatsen zullen ook veel van die monumenten in meer of in minder gewijzigde vorm wel overeind blijven staan en zullen de roerende objecten in een andere bestemming een nieuwe context vinden. Maar de samenhang tussen interieur en exterieur zal bij herbestemming onherroepelijk verloren gaan. Hiermee staat het vakgebied van interieurhistorie in schril contrast met andere aanverwante vakgebieden, waaronder die van de architectuurhistorie, bouwhistorie, beeldende kunsten, kunstnijverheid, archeologie en historisch groen. Ondanks deze handicap – of is het misschien dankzij? – is er een toenemende aandacht in de maatschappij voor het historische interieur. Het belang ervan is inmiddels ruimschoots vastgesteld en aanpalende vakgebieden hebben er meer oog voor dan ooit tevoren. Alleen het besef dat waardevolle interieurs in snel tempo aan het verdwijnen zijn, lijkt nog onvoldoende te zijn ingedaald. Of dat bewustzijn bij de verantwoordelijke gremia nog op tijd zal komen, is maar al te zeer de vraag, ook voor de monumentale kasteel- en buitenplaatsinterieurs. ■

MONUMENTAAL WONEN

door Lucie Wessels

Hoe is het om in een monumentaal buiten of kasteel te wonen? Welke afwegingen maak je bij het onderhoud en de inrichting? Is het verleden last of inspiratie? Deze vraag hebben we aan drie eigenaren/bewoners gesteld: de heer Jan Kees Lantsheer en zijn vrouw Renée Lantsheer- van Vloten van Zeeduin in Oost-Kapelle, de heer Søren Ludvig Movig van Wester-Amstel in Amstelveen en baron Willem van Lynden van kasteel Koppel. Drie heel verschillende huizen wat betreft oorsprong, omgeving en gebruik.

Lucie Wessels is hoofdredacteur
van de NKS Kastelenkatern

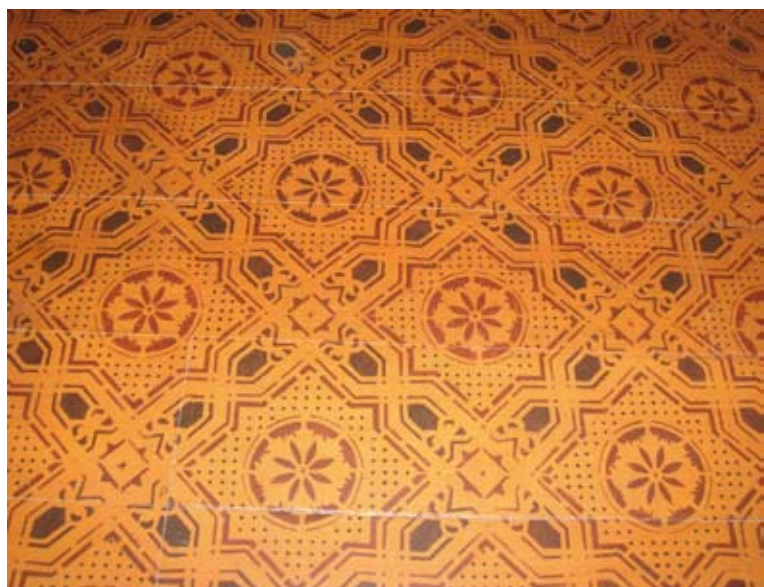
Zeeduin

Het historische buiten Zeeduin is in 1878 gebouwd door de betovergrootvader van de heer Jan Kees Lantsheer. Het landgoed is al in de familie vanaf 1860. Jan Kees Lantsheer en zijn vrouw Renée bewonen sinds 2008 het huis met hun twee zonen. Voordat zij het huis betrokken is er lange tijd gerestaureerd.

Vijfentwintig jaar geleden zijn alle familieleden verenigd in de Landgoed BV. Twee keer per jaar vinden er vergaderingen plaats waarin gesproken wordt over onderhoud van huis en park en over fiscale mogelijkheden en subsidies. Jaarlijks worden er werkweken georganiseerd waarin familieleden komen klussen. De bijeenkomsten en werkweken verstevigen de familieband en vergroten de verbondenheid met het huis. Toen het gezin in 2008 in het huis kwam wonen, stond direct vast dat dit een eigen stempel wilde drukken op de inrichting. Zo is de grote arrenstee, die altijd in de hal stond, naar zolder verhuisd. Het kleurgebruik in de kamers is door de gezinsleden bepaald. Het is tenslotte een woonhuis en geen museum. De sfeer bleef behouden. De grote eetkamer bleef origineel, die heeft een echte familiefunctie: de vergaderingen en de familie-diners worden daar gehouden.

De renovatie was erg grootschalig. In de hal is, nadat de tegels eruit gehaald waren, de onderlaag verwijderd met een graafmachine. Dat zag er, zo vlak bij de ingebouwde vitrinekasten, erg angstaanjagend uit. De ondergrond is vernieuwd en de oorspronkelijke tegels zijn teruggelegd, de gebroken tegels eerst verlijmd.

Naast het herstellen van aanwezige elementen zijn er inmiddels verdwenen elementen teruggebracht. De plaatsing van nieuwe radiatoren maakte het mogelijk om de oude hoge plinten te herstellen. Ook zijn er een paar marmeren schoorsteenmantels, die in de kelder

lagen opgeslagen, weer teruggeplaatst. Een bijzonder project was de gesjabloneerde mozaïekvloer van de hal op de verdieping. Op de vloer lag een loper, aan beide zijden was de vloer groen geschilderd. Bij het weghalen van de loper kwam een kleurrijke mozaïekvloer te voorschijn. Een lokale ambachtsman heeft de vloer geres- taureerd. Hij heeft sjablonen gemaakt en met de juiste kleuren het patroon weer aangebracht.

Zeeduin herbergt een bewogen geschiedenis. In de Tweede Wereldoorlog werd het huis bewoond door Duitse officieren. Tijdens de inundatie aan het eind van de oorlog hebben er tien gezinnen gewoond uit de omgeving. Zowel de officieren als de gezinnen hebben op de zolderbalken inscripties achtergelaten. Deze historische sporen worden zorgvuldig in stand gehouden.

Wester-Amstel

Wester-Amstel is het oudste nog bestaande koopmans- buiten in Holland. Het buiten is in 1662 gebouwd door Nicolaas Pancras, burgemeester van Amsterdam, één van de Heeren XVII van de V.O.C., dijkgraaf van Amstel- land en – bovenal – ossenweider. De heer Søren Ludvig Movig, nazaat van de laatste bewoners en voorzitter van de Stichting J.Ph.J.F. Lissone, eigenaresse van Wester-Amstel, vertelt enthousiast over de geschiede- nis van het huis.

Dat juist dit buiten nog bestaat is te danken aan de koopmansgeest van Pancras. Zijn buiten mocht dan wel bestemd zijn tot genoeg, het moest ook nuttig zijn. Hij koos een toenmalige A1-locatie, aan de druk beva- ren Amstel. De indeling van het huis was geënt op de boerderijen in het Amstelland. Daardoor kon het huis makkelijk van functie wisselen en bleef het bestaan, terwijl later gestichte buitens aan de Amstel bijna al- lemaal verdwenen zijn. In de loop der eeuwen werd het huis in twee periodes gebruikt als herberg. In 1900 kocht de familie Lissone, van het eerste reisbureau in Nederland, het pand om het permanent te bewonen. In 1989 is het gebouw in pacht gegeven aan Groengebied Amstelland. Nu is het in gebruik als kantoor en exposi- tie- annex ontvangstruimte.

Linksboven: Huis Kessel, wandpaneel. Foto W. van Lynden.

Links: Zeeduin, de herstellde vloer.

Boven: Wester-Amstel, een plafond wordt gerestaureerd. Foto S. Movig.

Volgende pagina: Wester-Amstel, de keuken wordt opgeknapt. Foto S. Movig.

De plattegrond van het buiten is tijdens de ingrijpende aanpassingen van 1989 niet veel veranderd, wel de bestemming van de ruimtes. Bij de restauratie van 1989 werd de 'puist' verwijderd, een uitbouw aan de zijgevel waar in 1916 een watercloset was gerealiseerd. Ook de badkamer op de bovenverdieping keerde niet terug. Het kantoorpersoneel beschikt nu over net zoveel was- gelegenheid als de zeventiende-eeuwse burgemees- tersfamilie. Tijdens de restauratie is zo veel mogelijk van het interieur in stand gehouden. Zo waren de wanden in de hal voorzien van een blauw/wit tegeltableau. Van de nog bruikbare tegels is een stuk wand hersteld. Ook de opkamer, de hal en de tuinkamer zijn nog deels in oorspronkelijke staat. Van het meubilair van de familie Lissone zijn de stukken die écht bij het huis horen in bruikleen gegeven aan de pachter.

Het historische hart van Wester-Amstel is de keuken. De marmeren tegelvloer is origineel, net als de zeven- tiende-eeuwse schouw en turfoven, de achttiende- eeuwse keukenkast en de oude waterpomp. De wanden van de keuken zijn opnieuw betegeld met witjes. Dank- zij de inzet van verschillende stichtingen kon voldoende geld ingezameld worden om dit project uit te voeren. De heer Movig heeft nog een grote wens voor de keu- ken: de pomp in ere herstellen. Onder het pand bevindt zich een oude waterkelder. Hieruit kon vroeger het opgevangen hemelwater worden opgepompt naar de keuken. Door het weer in gebruik nemen van deze kel- der en pomp kan een andere zeventiende-eeuwse func- tie van het buiten opnieuw zijn nut bewijzen. Tenslotte is, aldus de heer Movig, Wester-Amstel een levend monument. Dankzij zijn koopmanskarakter weet het zich telkens aan te passen aan de wensen en eisen van het heden, met behoud van zijn zeventiende-eeuwse wortels.

Kasteel Keppel

Het middeleeuwse kasteel Keppel, vermoedelijk gebouwd rond 1320, is door vererving in de familie gebleven. Vanaf de zestiende eeuw werd het bewoond door de familie Van Pallandt en sinds 1978 de familie Van Lynden. Het is een bijzonder huis waar niet teveel aan verandert. De laatste jaren staan in het teken van een grootschalige restauratie/renovatie van de buitenkant van het kasteel. Baron Willem van Lynden vertelt over het huis en zijn bewoners en de omgang met het interieur.

Het kasteel met park en een groot deel van de inboedel zijn vanaf 1962 in eigendom van de Pallandt van Keppel Stichting. Deze Stichting houdt zich bezig met het in stand houden van het geheel. Het was van meet af aan de bedoeling dat het huis bewoond blijft.

Het werk aan het pand en het bijbehorende landgoed is een flinke dagtaak. Naast het zo goed mogelijk benutten van de fiscale en subsidiemogelijkheden denkt men voortdurend na over het inzetten van nieuwe economische dragers. Daarbij moet steeds een afweging worden gemaakt tussen de te leveren inspanningen en de opbrengsten, opdat een positief resultaat wordt behaald. In het kasteel worden huwelijken voltrokken en concerten gegeven. Daarvoor was het nodig om meer toiletruimte te creëren, die inmiddels in de kelder is gerealiseerd.

Het kasteel is op afspraak te bezichtigen. Ook baron Van Lynden geeft wel eens een rondleiding aan een groep. De benedenverdieping is als het ware een museum, de inrichting hiervan is overwegend origineel en eigendom van de Stichting. Overigens is de inrichting niet statisch: elke generatie brengt eigen stukken mee. Het is tenslotte een woonhuis waarin geleefd wordt. Daarnaast zijn er ook stukken weggenomen bij verdeling van erfenissen. Een grote breuk was in dit opzicht de oorlog. In die periode werden interieurstukken opgeslagen in een pakhuis in Arnhem, andere stukken in een boerderij, beide opslagruimtes zijn in vlammen opgegaan. Na de oorlog zijn veel meubels uit de erfenis van Rozendaal naar Keppel gekomen.

Na het overlijden van de grootvader Van Pallandt in 1938 bleef zijn weduwe, Elisabeth del Court van Krimpen, achter met vier dochters. In die tijd is er veel werk verzet aan het interieur. Toen er een belasting werd ingevoerd op biljartlaken is het laken van de biljarttafel verwijderd. Omdat ze toch niet meer gebruikt werden, heeft grootmoeder de keukenstandaard en de keuken hergebruikt, respectievelijk als lampenpoot en als trapstijlen in een nieuw gecreëerde trap. Zij knapte ook de eetkamer, thans muziekkamer, op waar het rode doek van de wanden viel. Op zolder stonden geschilderde panelen uit een huis aan de Amsterdamse Keizersgracht, die hier een nieuwe bestemming kregen. Deze panelen zijn van de hand van Dirk Dalens III. Zelf heeft grootmoeder Elisabeth in dezelfde stijl twee panelen geschilderd om de kamer af te maken. Deze kunstwerken hangen naast de ramen. Een zeer vindingrijke en kunstzinnige dame. Interessant detail: op een van de panelen is een golfspeler te zien en een dame die aan het putten is. Golf was een belangrijke sport in de familie.

De taak met betrekking tot het interieur is redelijk bepaald en gericht op behoud. De zeer omvangrijke (en nog steeds groeiende) collectie portretten is vanaf ongeveer 1970 gerestaureerd. Van Lynden ziet het historisch interieur zowel als een last als een inspiratiebron. In een huis als dit pas je je aan, maar het is een wellevend huis, zo brengt hij het onder woorden. Nieuwe meubels worden gekozen in klassieke stijl. De familie houdt van moderne kunst, die ook een plaats gekregen heeft. Het is echter van groot belang dat het geheel behouden blijft. Het interieur kent geen bijzondere stukken die voor hem van grote emotionele waarde zijn. Het gaat niet om de individuele voorwerpen. Juist het geheel, huis en interieur, vormt de wezenlijke waarde van Keppel. Daaruit komt de inspiratie voort. Bij elke stap die gezet wordt, houden de huidige bewoners in hun achterhoofd dat het huis wordt doorgegeven aan de komende generaties. ■

NEO- CLASSICISTISCHE INTERIEURS IN KASTEEL BEVERWEERT

door Mascha van Damme

Voorafgaand aan de huidige casco-restauratie van het in oorsprong middeleeuwse kasteel Beverweert en vooruitlopend op een interieurrestauratie heeft een uitgebreid onderzoek plaatsgevonden. Dit bracht uiteenlopende en interessante gegevens aan het licht, die van invloed zijn geweest op het restauratieplan. Omtrent de interieurafwerking speelt nog een aantal interessante vragen.

Mascha van Damme is architectuurhistoricus en onder meer werkzaam bij Bureau voor Architectuurhistorie Kariatiden, onderdeel van Van Hoogevest Architecten, dat architectuurhistorisch onderzoek heeft gedaan naar het kasteel Beverweert.

Tot een grootscheepse verbouwing in de eerste helft van de negentiende eeuw was kasteel Beverweert aan de Kromme Rijn bij Werkhoven een uitgebreid middeleeuws kasteelcomplex met een voorburcht en verschillende bijgebouwen, dat werd omgeven door een dubbel grachtenstelsel. Onder de illustere adellijke bouwheren die bijdroegen aan het rijke uiterlijk van het kasteel bevinden zich graaf Willem van Nassau (1554-1618) en prins Maurits van Oranje-Nassau (1567-1625). In 1831 erfde Hendrik Jacob Carel Johan baron van Heeckeren van Enghuizen (1785-1862) het kasteel van zijn vader en liet hij het flink verbouwen. Het architectuurhistorisch onderzoek was er mede op gericht om verbouwingsgegevens uit de periode van deze baron te achterhalen, omdat niet alleen de middeleeuwse delen, maar ook de negentiende-eeuwse opzet een hoge monumentwaarde heeft.

De rol van Kramm

De negentiende-eeuwse metamorfose van het kasteel wordt toegeschreven aan de Utrechtse architect Christiaan Kramm (1797-1875). In een rond 1843 uitgegeven naslagwerk over de levens en werken van Hollandse en Vlaamse kunstenaars vermeldt Johannes Immerzeel jr. (1776 –1841) dat Kramm het kasteel in opdracht van baron van Heeckeren verbouwde. Immerzeel is de eerste die Kramm in verband brengt met Beverweert. In latere literatuur wordt telkens op de vermelding van Immerzeel teruggegrepen. Opmerkelijk genoeg blijkt uit archiefonderzoek in onder meer Het Utrechts Archief geen enkele betrokkenheid van Kramm bij het kasteel. Getuige een gevelsteen boven de hoofdentree was de verbouwing in 1836 gereed. Tijdens het onderzoek kwam een aquarel boven water waarop het kasteel is vastgelegd, een jaar na deze verbouwing. Hieruit blijkt dat niet alleen het exterieur van het kasteel destijds gereed was, maar ook dat het omringende landgoed inmiddels was aangelegd als een landschapspark in Engelse stijl.

Kastelenromantiek

In opdracht van de baron werd het middeleeuwse uiterlijk van het kasteel omgevormd tot een modern ogend landhuis met een regelmatige gevelindeling. Om de herinnering aan het kasteelverleden te behouden werden rondom kantelen geplaatst. Het onregelmatige baksteen muurwerk van de buitengevels verdween onder een pleisterlaag met natuursteenimitatie. Vanwege deze karakteristieke pleisterlaag wordt deze stijl ook wel 'stucadoorsgotiek' genoemd. Aan de Kromme Rijnzijde werd het kasteel voorzien van een gietijzeren balkon en nieuwe raamopeningen werden gelijkmatig over de gevels verdeeld. Dit kwam blijkbaar niet overal

even goed uit, want een aantal vensterassen zijn blind uitgevoerd. Aan de noordzijde is geprobeerd dit te verhullen met geschilderde schijnvensters met gordijnen. Ook in het interieur heeft de strak doorgevoerde raamritmiek tot geforceerde oplossingen geleid: het venster in het trappenhuis gaat deels schuil achter een lambrisering.

Het interieur

Lange tijd werd gedacht dat Kramm ook het interieur in neogotische stijl heeft verbouwd. De interieurs zijn in 1958 grotendeels verdwenen door de verbouwing in opdracht van de Stichting Quakerschool, die het kasteel in gebruik nam als internationale school. Er werden ingrijpende doorbraken gemaakt, maar de structuur van de bel-etage en de eerste verdieping bleef vrij gaaf bewaard. Afgaande op wat er destijds aan interieurs werd aangetroffen en wat daar nu nog van aanwezig is, lijkt het erop dat Kramm het interieur een minder eenduidig uiterlijk in neogotische stijl heeft gegeven dan het exterieur. Hans Janse maakte in 1961 voor het eerst melding van stijlkamers in verschillende neostijlen. Vooral in

de vertrekken op de bel-etage zijn neoclassicistische decoraties en detailleringen terug te vinden, zoals hoge kwaliteit parketvloeren, stucwerk plafonds en stucwerk taferelen (dessus de porte), marmeren schouwen, vensterluiken met kolonetten en vierpas motieven. Op deze vierpas motieven na doet bijna niets denken aan de neogotische interieurs zoals we die bijvoorbeeld kennen van huis De Schaffelaer, met indrukkenwekkende, hangende stucplafonds in de vestibule. Ook het behang, dat in 1958 tijdens de verbouwing van Beverweert werd verwijderd, vertoont neoclassicistische motieven. Het overgrote deel van de negentiende-eeuwse behangsels is ondergebracht in de collectie van het Centraal Museum in Utrecht. Ze zijn te kwetsbaar om uitgerold te kunnen worden, maar een beschrijving is opgenomen in de database van het museum. Een van de twaalf stukken is beschilderd houtnerfbehang geplakt op linnen, dat afkomstig is uit de jachtkamer, de zogenaamde Mauritskamer van het kasteel. Op een rechthoekig vlak in imitatie eiken is een cartouche met een centrale tekening aangebracht van twee putti met een hert, die als beeldhouwwerk in grisaille zijn uitgevoerd, en daarmee aansluit op de nog aanwezige dessus de porte. De onderrand van het behang is versierd met rozetten en op elke hoek bevindt zich een putto met hond, omgeven door een bloemfestoen. Ook het

Vorige pagina: Het plafond in de hal op de bel-etage. Foto RDMZ.

Links: Voormalige kinderkamer vóór 1958. Foto RDMZ.

Onder: Aquarel uit de Atlas Coenen van 's Gravensloot, 1837. Foto HUA.

Volgende pagina: Kasteel Beverweert vóór de restauratie, 2007. Foto Auteur.

stuk behang dat zich in de collectie van de Stichting Historische Behangsels bevindt heeft classicistische motieven met bloemen en festoenen in grijsinten en een helder rode rozetrand.

Het merendeel van de interieurs die Janse aantrof, worden niet rond 1836 gedateerd, maar in het derde kwart van de negentiende eeuw. Kan Kramm dan nog verantwoordelijk zijn geweest voor deze interieurs? De betrokkenheid van Kramm moet tussen 1835 en 1862 gedateerd worden, omdat zijn opdrachtgever, baron van Heeckeren in dat jaar overleed. Het huis ging na zijn dood over op zijn kleinzoon omdat de enige overlevende van zijn vier kinderen, zoon Louis Evert (1830-1883), in 1861 krankzinnig was verklaard en onder curatele gesteld. Uit archiefonderzoek komen geen schriftelijke aanwijzingen naar voren die latere verbouwingen gericht kunnen dateren.

Over Kramm als restauratiearchitect is relatief weinig geschreven. Toch bestaat een kwart van zijn oeuvre uit restauraties. In het algemeen kan gezegd worden dat Kramm bij seculiere nieuwbouwopdrachten koos voor een classicistische stijl en bij restauraties of verbouwingen stilistisch aansluiting zocht bij het historische karakter van het bestaande gebouw. Bij seculiere (overheids)gebouwen koos hij alleen voor een neogotische vormtaal als de bestaande bebouwing daar aanleiding toe gaf. Kenmerkend is verder een verschil in behandeling tussen het interieur en het exterieur. In 1833 verbouwde hij het aan de Kromme Nieuwegracht van Utrecht gelegen, en grotendeels middeleeuwse Paushuize. Het interieur werd door Kramm in beduidend classicistischer stijl uitgevoerd dan het exterieur doet vermoeden. Om een eenheid in het exterieur te bewerkstelligen, werd de buitengevel van de nieuw toegevoegde Statenzaal (nu Spiegelzaal) voorzien van geschilderde speklagen, in aansluiting op de natuursteen speklagen in de oudere delen van het gebouw. Een dergelijke werkwijze kan Kramm ook hebben toegepast bij kasteel Beverweert.

Verder onderzoek

Welke onderdelen uit het interieur na de periode van baron van Heeckeren dateren en welke behoren tot het vermeende ontwerp van Kramm blijft vooralsnog de vraag. Het neorenaissance cassettenplafond in de hal wordt in ieder geval aan Kramm toegeschreven. Het behang in het Centraal Museum wordt rond 1860 gedateerd. De Stichting Historische Behangsels dateert hun collectiestuk in de periode 1850-1870 en kan dus niet met zekerheid stellen dat dit uit de periode van baron Van Heeckeren stamt. Bouwhistorisch onderzoek en kleuronderzoek kan nog veel nieuwe informatie opleveren. In opdracht van de RACM wordt momenteel

onderzocht of het hout van de ingelegde parketvloer preciezer kan worden gedateerd en of er oudere elementen in zijn opgenomen. Het parket van de salon heeft in het midden een bijzonder familiewapen van verschillende ingelegde houtsoorten. Het ovale medailon bevat een gekroond wapen met als wapendragers een adelaar en een leeuw. Het wapen, dat voorzien is van leeuwen in verschillende kleuren en afmetingen, lijkt niet aan baron Van Heeckeren toe te behoren, maar aan zijn illustere voorvaderen. De uitkomst van de verschillende onderzoeken kan wellicht in de toekomst een leidraad bieden voor de inrichting van stijlkamers in het kasteel. ■

Literatuur en archivalia

R. Harmanni, *Papieren Behang, een rijke geschiedenis* (Utrecht 2007)

J. Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van 1500 tot 1850* (Amsterdam 1842-1843, heruitgave 1974)

H. Janse, 'Bolenstein en Beverweert'. *Nieuwsbulletin KNOB* 1961, 75-78

H. Janse, 'Panddossier Beverweert', RAMC, documentatierapport 8 november 1960

Het Utrechts Archief: Huisarchief Beverweert, Verzameling losse aanwinsten GAU, stukken afkomstig van Chr. Kramm, inv. 1661 en 1665

DE KEUKEN IN HET KASTEEL

door Fred Vogelzang

In kastelen werd gewoond, geslapen, gegeten en dus ook gekookt. Lang niet altijd is na te gaan waar dat gebeurde. Op de binnenplaats kunnen gebouwen hebben gestaan, die als keuken fungeerden en later zijn verdwenen. Zeker als een kasteel door een garnizoen werd gebruikt, moest tijdelijk voor veel meer mensen gekookt worden. Er ging dan een heel team van koks aan de slag.

Fred Vogelzang is
wetenschappelijk medewerker bij de NKS

In vreedstijd, als slechts een handjevol mannen het kasteel bewaakten, kookten ze hun eigen potje op een eenvoudig vuur. Soms was de keuken in een aparte vleugel ondergebracht, om brandgevaar tegen te gaan. Zeker in houtbouw is open vuur gevaarlijk. Naarmate kastelen veranderden in luxe residenties, evolueerde de keuken mee. De heer moest ook in het eten dat hij voorzette zijn sociale status laten zien. Dat gold zeker voor de grote buitenplaatsen uit de zeventiende en achttiende eeuw. De familie zal meestal eenvoudig hebben gegeten, maar als gasten uit de omgeving werden ontvangen, moest groot kunnen worden uitgepakt, met luxe serviezen en veel personeel. Hoe zagen al die keukens er uit?

Groesbeek

Bij een opgraving van kasteel Groesbeek bij Nijmegen enkele jaren geleden, werd nabij de fundering van een veertiende-eeuwse vierkante toren een bakstenen vloer aangetroffen. Hier bleek de keuken te hebben gelegen: er vlakbij werd de vloer van een oven ontdekt.

Kastelen beschikten vaak over hun eigen ovens, om brood te bakken of bier te brouwen. Dat de keuken hier lag, bleek eveneens uit de grote hoeveelheid kookgerei die bij de opgraving op deze plek aan het licht kwam. Het ging om kogelpotten, kookpotten en kommen. Ook drinkgerei en ander vaatwerk werd hier gevonden. De keuken bevond zich ingeklemd tussen de woontoren en de weermuur, die het complex omringde. Door een gat in de muur konden water en afval naar buiten geloosd worden.

De keuken van Groesbeek is typerend voor de keukens in oudere kastelen. De opgraving vertelt ons niets over het menu van de heren van Groesbeek. De resten in beerputten soms wel. Helemaal mooi zou de vondst zijn van recepten of een verslag van een feestmaal, maar die zijn slechts sporadisch overgeleverd.

Vorige pagina, boven: De gedekte dis in de eetzaal van Kasteel Duivenvoorde, Zuid-Holland. Foto Collectie NKS.

Vorige pagina, onder: De keuken van de Menkemaborg, Groningen. Foto collectie NKS.

Boven: restanten van de oven van de veertiende eeuwse woon-toren van Groesbeek, Gelderland. Foto BAAC bv.

Loevestein

Keukens kwamen in soorten en maten. De keuken van Slot Loevestein was zo groot, dat het ook als woonvertrek werd gebruikt. De ruimte had aan één kant een enorme schouw, waar een heel everzwijn aan het spit kon ronddraaien. In de hoek bevindt zich een ingemetselde provisiekast. Loevestein beschikte ook over twee rookkamers.

Helemaal luxe was een inpandige watervoorziening. Toen in het begin van de zeventiende eeuw Arnoldus Geestranus op Loevestein mocht verblijven, was hij blij de koude zolder te mogen verruilen voor de warme keuken, waar dag en nacht een vuur brandde. Zo'n luxueuze keuken weerspiegelde de status van de bewoner.

Stoutenburg

In de buitenplaatsen van de zeventiende en achttiende eeuw wordt die trend doorgezet. Keukens worden groter en beter geoutilleerd, met spoelruimten, wijnkelders en provisiekamers.

Op kasteel Stoutenburg bij Amersfoort werd de provisiekamer gebruikt om het luxe servies en bestek te bewaren. Kostbaar vaatwerk werd gebruikt om dure specerijen en suiker in te bewaren. Saffraan bijvoorbeeld was letterlijk zijn gewicht in goud waard!

Menkemaborg

Het kwam ook voor dat er voor het servies een speciaal pronkkamertje was ingericht, zoals in de Groningse Menkemaborg. Daarachter lagen de kamertjes voor het personeel. De kelder van de borg diende voor de opslag van etenswaren en wijn.

Voor het personeel zal de keuken vaak het sociale middelpunt geweest zijn, waar men zich even kwam warmen en de laatste praatjes de ronde deden. Die sociale functie van de keuken is tot diep in de twintigste eeuw gebleven. ■

De Oranjeroute - Beleef een koninklijk verhaal!

Laat u verrassen en beleef het koninklijk verhaal van de Oranjeroute. Een schitterende ontdekkingstocht door Nederland en Duitsland. U komt in steden en door regio's die historische banden met het Huis van Oranje-Nassau hebben. De 2.400 kilometer lange Oranjeroute is een aaneenschakeling van hoogtepunten! U kunt een deel van het traject ook met de fiets verkennen. Door het mooie natuurgebied tussen Nassau en Bad Arolsen loopt een perfect uitgestippelde route. Geniet van de kastelen en parken, steden, de natuur en het lekkere eten...Beleef de Oranjeroute!

Kijk voor de mooiste bezienswaardigheden en routes op www.oranjeroute.nl.

INTERIEURS IN DE KNEL

door Annemieke Wielinga

Ditmaal in Kasteelkatern geen uitgebreid overzicht van bedreigde kastelen, buitenplaatsen of kasteelterreinen. Voor een compleet overzicht kunt u de website van de NKS raadplegen (www.kastelen.nl).

In dit themanummer wordt melding gemaakt van de bedreigingen die het interieur van kastelen en buitenplaatsen treffen.

Annemieke Wielinga is
directeur van de NKS

Het jaar van het interieur ligt al weer enige tijd achter ons. In 2001 organiseerde de toen in het leven geroepen Stichting Manifestatie Historisch Interieur een grote tentoonstelling en publiceerde een prachtig uitgevoerd boek met de beschrijving van 100 waardevolle historische interieurs, *Leven in Toen, vier eeuwen Nederlands interieur in beeld* (Zwolle, 2001).

De laatste jaren is er meer aandacht voor het historisch interieur en terecht. De leefwereld van vroeger, van in bijzonder de wereld van de kasteel- en buitenplaatsbewoners, spreekt vooral uit hun dagelijkse gebruiken en gebruiksgoed. Waarmee omringden zij zich, wilden zij zich mee omringen? Hoe verging het al de meubels, tapijten, lambriseringen?

Het interieur van onze kastelen en buitenplaatsen is een van de meest kwetsbare componenten van deze monumenten. Als roerend goed zijn meubels, schilderijen, schilderijen, tapijten verplaatsbaar en kunnen ze gemakkelijk verdwijnen. Maar ook lambriseringen, schouwen, witjes zijn eenvoudig te verhuizen. Aantasting door vocht, vuil en slijtage zijn andere bedreigingen.

Huwelijken, scheidingen, geldgebrek en meer kunnen mede oorzaak zijn van het verdwijnen van delen van het oorspronkelijk interieur. Er komen ook nieuwe delen bij. Zolang een kasteel bewoond is blijven veranderingen mogelijk. Dat is normaal.

Kastelen en buitenplaatsen die ontworpen worden als *Gesamtkunstwerk* (huis, interieur en tuin en park als een geheel in een stijl en alle onderdelen in evenwicht met elkaar), zoals Kasteel de Haar door architect P.H.Cuypers, of het jachthuis Sint Hubertus door H.P. Berlage, zijn daardoor nog kwetsbaarder.

Over het algemeen, als ex- en interieur een samenspel van stijlen en smaken gaan vormen, is een Gesamtkunstwerk een stijlsymbool uit een bepaalde periode en daardoor voor ons, cultuurhistorisch en kunsthistorisch, bijzonder belangrijk.

Als in het geval van geldnood zaken worden verkocht en niet aangevuld, of als er een periode van verlating en leegstand optreedt, dan is het interieur het eerste slachtoffer. Vocht, vuil, slijtage, maar ook roof en vernieling hebben vrij spel. In kasteel Neubourg te Gulpen zijn in 2004 zeven interieurschilderingen (bovendeurstukken) gestolen.

Verhuur aan verschillende partijen en/of particulieren betekent meestal versnippering van het interieur en de indeling van het gebouw. Dat geldt bijvoorbeeld voor kasteel Sterkenburg in Langbroek (Utrecht). Of liever gold, want inmiddels is het kasteel gekocht door particulieren (familie) die gezamenlijk het kasteel weer her-

Vorige pagina, boven: Het interieur van kasteel De Haar. De grote zaal, die geheel in middeleeuwse stijl is ingericht. Foto Collectie NKS.

Boven: Kasteel De Haar bij Utrecht. Dit kasteel is ontworpen als gesamtkunstwerk, waarin de binnen- en buitenzijde samen één geheel vormen. Foto Norbert van Onna.

stellen en inrichten met de bedoeling het te bewonen. Een goed voorbeeld van hoe het met een historisch interieur kan vergaan is kasteel Borgharen in Borgharen (gemeente Maastricht).

De start van het kasteel Borgharen moet waarschijnlijk ergens in de dertiende eeuw zijn geweest. De heren van Haren, die het kasteel in die periode in bezit hebben, komen in 1217 voor het eerst in de bronnen voor. Het kasteel is in de eeuwen erna regelmatig van eigenaar gewisseld, of door (ver)koop of door vererving. Achtereenvolgens zijn dat de familie Van Hamal, de heren Scheiffart van Merode (vijftiende eeuw) en Van Isendoorn à Blois (zeventiende eeuw).

Rond 1680 kocht Johan Willem van der Heyden de Blisia, zoon van een Luikse burgemeester, het kasteel.

De dochter van deze Johan Willem huwde met Michiel Hendrik baron de Rosen in 1732. Deze Michiel Hendrik en hun beider zoon Karel Servaas hebben Borgharen grondig verbouwd. Daarna vererfde het kasteel voortdurend in de vrouwelijke lijn (waarbij het eind negentiende eeuw nog eens werd verbouwd) totdat het uiteindelijk in 1951 gekocht werd door de Amsterdamse hotelier De Cocq.

Dat Borgharen bijzonder fraai is, is vooral te danken aan de verbouwingen en inspanningen van vader en zoon De Rosen (Michiel Hendrik en Karel Servaas) in de achttiende eeuw. Zij lieten onder meer de gevels verwijderen om daarvoor in de plaats gevels in classicistische stijl te laten aanbrengen.

In die achttiende eeuw werden ook het trappenhuis en de hal in de hoofdtoren in Louis Quinze-stijl gebracht. De beroemde Maastrichtse architect Matthias Soiron (1748-1834) – ondermeer verantwoordelijk voor een deel van de inrichting van kasteel Wolfrath en delen van het exterieur van kasteel Neubourg – ontwierp het smeedijzeren toegangshek en een aantal vertrekken voor Karel Servaas.

Heel beroemd is de ovale slaapkamer (ontworpen voor de echtgenote van Karel Servaas), de 'blauwe' of 'ronde' kamer. Geheel in lichtblauw, wit en goud uitgevoerd

met een speciaal daarvoor ontworpen en gemaakt bed in Louis Seize stijl, dat paste in de halfronde alkoof. Paste, want in 1953 werd het verkocht. Deze slaapkamer is van een internationaal niveau en kent eigenlijk zijn gelijke niet in Europa. Een Chinese kamer, met bijpassend meubilair met wandschilderingen op doek, de Grote Salon in de noordelijke toren, de eetkamer (Rose Zaal) en de Romaanse Kamer zijn van een zelfde niveau. De Luikse schilder Pierre-Michel de Lovinfosse (1745-1821) is verantwoordelijk voor de schilderingen, de portretten en verschillende andere kunstwerken zoals het antependium en retabel van het huisaltaar in de muurkast op de trapoverloop. Deze Lovinfosse is ook de kunstenaar die voor kasteel Amstenrade (gemeente Heerlen) veel fraaie schilderingen heeft vervaardigd. De familie De Rosen verhuurde het kasteel en inboedel in 1946 tot 1950 aan de hoogleraar Timmers. Daarna kwam het in 1951 door koop in handen van De Cocq, eigenaar van een aantal Amsterdamse hotels. Gedurende de periode van leegstand was er veel ontvreemd en vernield, waaronder een aantal van de kostbare wandschilderingen.

In een interview met het *Limburgs Dagblad* met De Cocq uit 1972 verklaarde hij dat hij het kasteel kocht op het moment dat het volgens zijn zeggen een ruïne was: 'Als het regende, regende het ook in de hal'. Om de kosten van herstel te dekken werd het onder meer verhuurd als jeugherberg en als pension aan Italiaanse

gastarbeiders, werkzaam in de mijnen. In 1960 hield het op hotel te zijn. Daarna fungeerde het enige jaren als Europahuis, een internationale volkshogeschool: studenten uit allerlei landen in Europa troffen elkaar in Borgharen. Volgens De Cocq waren het 'intellectuele kannibalen', vernielingen en diefstal waren aan de orde van de dag. Tijdens feesten werden de kroonluchters uit het plafond gerukt. Het leiparket uit de achttiende eeuw moest het ook ontgelden.

Door allerlei tegenslagen werd De Cocq uiteindelijk genoodzaakt het interieur stukje bij beetje te verkopen. Volgens een krantenbericht (*De Volkskrant* van 1 mei 1972) werd er door een veilingbedrijf een belangrijke antieke boedel en kunstverzameling meegeveild die jarenlang in het kasteel was opgeslagen. Vele stukken van de boedel behoorden tot de achttiende-eeuwse inboedel. Uiteindelijk moest hij in 1974 ook het kasteel verkopen. De nieuwe heer van Borgharen werd in 1976 H. Veenhuizen. Hij en zijn vrouw herstelden en restaureerden het kasteel waar mogelijk en richtten het in waar nodig met antiquiteiten. Het had, nadat De Cocq was vertrokken, nog zes jaar leeggestaan en sterk geleden onder vandalisme.

Borgharen werd verdeeld in appartementen, 35 in totaal, voor ongeveer 150 gasten. Hieronder waren ook appartementen met stapelbedden voor groepen jongeren. Aanvankelijk waren er vooral vaste huurders, later vooral toeristen.

Nog zeldzamer is het – in Nederland is er geen enkel ander voorbeeld van bekend – dat Borgharen een

Boven: Kasteel Borgharen bij het Limburgse Borgharen. Luchtopname uit 1957. Foto Collectie NKS.

Rechts: Kasteel Borgharen, 1979. Collectie NKS.

eigen, inpandige grafkelder heeft. De reden waarom dit kasteel een eigen grafkelder had, is eenvoudig te verklaren. De zeventiende-eeuwse kasteelheer Philibert van Isendoorn à Blois, zijn vrouw Aleijde Van Agris en hun kinderen behoorden tot de gereformeerde godsdienst. Dit was een grote breuk met alle kasteelheren daarvoor én daarna, en voldoende reden om hen niet in de katholieke dorpskerk te begraven.

Enkele berichten, bewaard in de dossiers van de NKS, maken melding van dit unieke cultuurhistorische feit, waaronder *Elseviers Weekblad* van 21 mei 1955. Hieronder is de volgende passage te lezen: '.... een oude kasteelheer die door onbekende redenen als mummie bewaard is gebleven en als een bruin vod in de kist ten toon ligt gesteld ten algemenen pleziere. men kan de epauletten nog zien, want het moet een generaal geweest zijn, anderen er op wijzen dat er zich in de kelder ook nog een gelijksoortige vrouw en een kindermummie bevinden'.

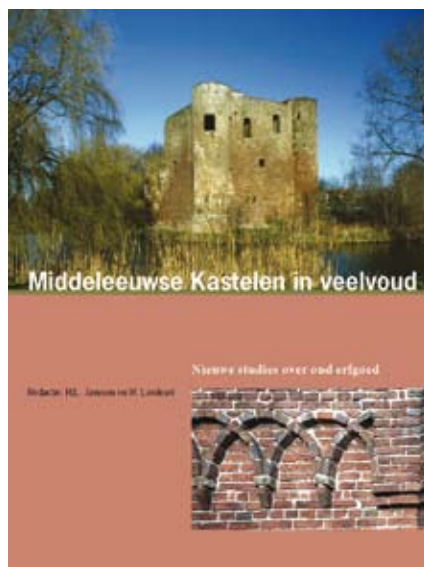
Ook het *Limburgs Dagblad* bericht hierover op 18 november 1976: '.... temidden van een puinmassa, twee open doodskisten, waarin nog resten van menselijke skeletten. Een kleiner kistje was leeg'. Het betrof de resten van Philibert van Isendoorn met vrouw en kind.

De grafkelder is inmiddels leeg en onttakeld. Enkele maanden geleden zijn de twee schedels van Van Isendoorn en diens vrouw, gelabeld 'afkomstig uit de grafkelder van kasteel Borgharen' door een Duitse verkoper op eBay te koop aangeboden en verhandeld. Hoe verwerpelijck dit ook is, vanuit zowel ethische als cultuurhistorische optiek, juridisch lijkt hier weinig tegen in te brengen te zijn. Kastelen zijn niet gevrijwaard voor vernieling, zelfs als ze dienen als laatste rustplaats van de eigenaar. Op dit moment is het kasteel weer te koop, voor ongeveer 6,5 miljoen. ■

BOEKEN

Verschijnt binnenkort:

**H.L. Janssen en W. Landewé, red.,
*Middeleeuwse kastelen in veelvoud.
Nieuwe studies over oud erfgoed.*
Nederlandse Kastelenstichting,
Wijk bij Duurstede, 2009.
ISBN 978 90 74205 03 0**

Het boek is te bestellen bij de NKS, via de website www.kastelen.nl, of telefonisch via nummer 0343-578 995.

**P. Rem en E. Kurpershoek, red.,
*Paleis Soestdijk.
Drie eeuwen huis van Oranje.*
Kunsthistorisch Bureau D'Arts, Amsterdam 2009.
ISBN 978 90 400 8608 3**

Koffietafelboeken zijn een begrip, maar Paleis Soestdijk geeft een nieuwe betekenis aan het woord. Flink groter dan A4, 400 pagina's luxe papier, letterlijk vuistdik. Het boek valt uiteen in vier delen. De introductie geeft een geïllustreerde geschiedenis van het gebouw en zijn

bewoners, een aantal wetenschappelijke essays gaat dieper in op specifieke aspecten, zoals architecten, de tuin of een bewoner. Twee delen bestaan vooral uit fotoseries: een van de koninklijke familie, met de nadruk op Juliana en Bernhard die Soestdijk het meest intensief hebben bewoond, en een serie van het lege paleis, met alle afzonderlijke ruimten, hoe groot of klein ook. Als laatste onderdeel zijn er gesprekken met personeelsleden gevoerd. Die geven een inkijkje in het dagelijks reilen en zeilen van paleis Soestdijk.

***Virtus 15, Jaarboek voor Adels-geschiedenis 2008.*
Stichting Werkgroep Adels-geschiedenis, Oldenzaal 2008.
ISBN 978 94 90011 01 7**

Virtus is het Jaarboek voor Adels-geschiedenis en heeft als zodanig regelmatig raakvlakken met kastelenkunde. Veel adellijke families bewonen of bewoonden kastelen en buitenplaatsen en vele kastelen zijn in de Middeleeuwen gebouwd

BON

Geachte bezoeker van Huis Doorn,
Bij inlevering van deze bon ontvangt u de catalogus Kaiserliches Kunstbesitz in de museumwinkel van Huis Doorn voor maar 5 Euro!
De catalogus Kaiserliches Kunstbesitz bespreekt de rijke geschiedenis van de collectie van Huis Doorn en bevat informatie over alle hoogtepunten uit de keizerlijke verzameling van keizer Wilhelm II. Hoe is het historische interieur van Huis Doorn tot stand gekomen? Deze catalogus voert u terug in de tijd...

Let op: deze actie is alleen geldig tijdens het Pinksterweekend van 31 mei en 1 juni 2009.

door de adel of door families, die daartoe later gingen behoren. In het jaarboek van 2008 staat bijvoorbeeld een bijdrage over het huis Hofwijck van Constantijn Huygens, de secretaris van de Oranjes. Een andere bijdrage gaat in op het afbeelden van landhuizen op de achtergrond van portretten van adellijke figuren. Die portretten waren mode om zo positie en afkomst van de familie te legitimeren. Een duidelijke relatie met het stamhuis verhoogde de status van de afgebeelde. Dat leidde zelfs soms tot geschiedvervalsing. Bekend is het portret van Johan van Hardenbroek waarbij hij het huis, dat niet meer in zijn bezit was, toch op de achtergrond liet afbeelden.

Congresbundels

Kastelen en buitenplaatsen zijn regelmatig onderwerp van symposia en congressen. Vaak zijn dat gelegenheden waarbij nieuwe inzichten worden gepresenteerd of bestaande ideeën worden geamendeerd of zelfs onderuit gehaald. Het is van belang dat ook degenen die de bijeenkomst niet konden bijwonen, op de hoogte gehouden worden van het besprokene. De afgelopen maanden verscheen een aantal tijdschriften dat in zijn geheel gewijd was aan de 'proceedings' van kasteelcongressen.

In **Zeeland** werd bijvoorbeeld in mei 2008 gecongresseerd over vlietbergen. In *Nehalennia* nr 162, uitgekomen in winter 2008, wordt daarover verslag gedaan. Er is veel discussie over de betekenis van deze bergen: dienden ze als ondergrond voor kastelen, waren het vluchtheuvels, hadden ze een religieuze betekenis als heidense offerplaats? Er zijn meer dan 150 van dergelijke vlietbergen gevonden en nog steeds worden nieuwe ontdekt. Archeologisch onderzoek laat zien dat veel vlietbergen als terp zijn opgeworpen en dat daarop vervolgens bebouwing plaatsvond. Het merendeel lijkt als motte dienst te hebben gedaan.

Langer geleden vond in **Boxmeer** ook een congres plaats over vroege burchten, georganiseerd door de

Vrienden van Brabantse Kastelen. In de uitgave daarover in *Het Brabants Kasteel* jaargang 28, (2005, maar uitgegeven in december 2007) worden de bijdragen over Boxmeer en St. Oedenrode geplaatst tegenover artikelen over de burcht van Zutphen en andere Gelderse versterkingen. Dat de kastelenkunde zich niet alleen met het 'object kasteel' bezighoudt maar ook steeds meer met de maatschappelijke en ideologische betekenis van burchten blijkt steeds vaker. Zie bijvoorbeeld de nieuwste publicatie van de NKS van H.L. Janssen en W. Landewé, genoemd op de vorige pagina.

Ook bij onze Oosterburen wordt met een andere blik naar kastelen gekeken, zoals duidelijk wordt na lezing van *Beihefte zur Mediaevistik Band II*, uitgegeven door P. Dinzelsbacher in 2009. Deze uitgave bevat de verslagen van een 'Tagung' uit 2007 over 'de imaginaire burcht'. Aandacht wordt besteed aan kastelen als allegorie, kastelen in de literatuur, als erotische metafoor en vanuit religieus standpunt bekeken.

In 2007 vond in **Trier** een bijeenkomst plaats over Von der Burg zur Residenz. De daar gehouden presentaties zijn nu uitgekomen in een gelijknamige bundel, verschenen als deel 11 in de serie *Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung* e. V. (Braubach 2009)

